

HOBSOVO VIĐENJE PRAVNOG LICA: *PERSONA FICTA* ILI *PERSONA* *REPRÆSENTATA*?¹

*Marko Simendić*²

REZIME

Rad se bavi teorijom pravnog lica u delu Tomasa Hobsa. Za razliku od dominantnog viđenja u savremenoj literaturi, pre svega u delima Dejvida Ransimana i Monike Brito Vieire, u ovom se radu Hobsova koncepcija pravnog lica posmatra kao suprotstavljena srednjovekovnoj tradiciji *personae fictae*, a ne kao njen derivat. Prvi deo rada razmatra neke od poteškoća u savremenim osvrtima na Hobsovu teoriju pravnog lica. U drugom delu je ukratko prikazan razvoj ove ideje u Hobsovim delima, dok se u trećem ukazuje na specifičnosti Hobsove teorije i upućuje na koncept *personae repraesentatae*, ideju koja bi mogla biti bliža Hobsovom stanovištu od *personae fictae*.

KLJUČNE REČI: Tomas Hobs, pravno lice, korporacija, *persona ficta*, *persona repraesentata*

Srednjovekovni elementi viđenja ličnosti i lica (*personae*)³ Tomasa Hobsa mogu se grubo podeliti u dve grupe ideja. Prva je vezana za srednjovekovni razvoj hrišćanskih rasprava oko ideje ličnosti, dok je druga u vezi sa srednjovekovnom pravnom tradicijom i idejom korporativne ličnosti, odnosno lica. Ove su dve grupe ideja blisko povezane. *Persona* je igrala značajnu ulogu u Tertulijanovom viđenju Svete trojice, dok je rasprava pape Inoćentija IV o (ne)odgovornosti korporacija za grešne postupke približila dva aspekta

1 Ovaj rad je realizovan u okviru projekta „Konstitucionalizam i vladavina prava u izgradnji nacionalne države - slučaj Srbije” (47026) koji finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije u okviru programa Integralnih i interdisciplinarnih istraživanja za period 2011-2014. godine.

2 Autor je asistent Univerziteta u Beogradu, Fakulteta političkih nauka

3 Hobsova upotreba reči „person” je višeznačna i obuhvata, pre svega, značenja „osoba” i „lice”, ali i „maska”, odnosno „uloga”.

razvoja ideje ličnosti i postavila temelje pravnoj i političkoj ideji *personae fictae*. U Hobsovo vreme oni su ostali konceptualno povezani u obliku „korporacije od jednog čoveka” (*corporation sole*), grupe pravnih lica koja je sadržala i kralja i paroha.⁴ Ovaj je koncept takođe obuhvatao predstavljanje, ideju koja je u crkvenim krugovima postala zastupljena zahvaljujući federalnoj teologiji.

U ovom ću se radu baviti odnosom između srednjovekovne pravne tradicije i Hobsovog viđenja korporativne ličnosti. Rad se sastoji iz tri dela. U prvom delu razmatram savremena tumačenja koja se bave odnosom između Hobsa i teorije *personae fictae*. Potom ću razmotriti Hobsov argument iz *The Elements of Law, De Cive* i *Levijatana*. Na kraju ću se pozabaviti primenljivošću još jednog srednjovekovnog koncepta, ideje *personae repraesentate*, kao modela koji može da nam pomogne u opisivanju Hobsove teorije. U zaključku nastojim da pokažem da se Hobsovo delo može samo uslovno smatrati izvedenim iz tradicije *personae fictae*, te da ovakva tumačenja ne uzimaju u obzir niz novih ideja koje je Hobs uključio u svoju teoriju. Takođe, pokušaću da dokažem da nam ideja *personae repraesentate*, razvijena od strane orleanske pravne škole u XIII veku, može bolje poslužiti pri sagledavanju Hobsove teorije pravnog lica i korporativne ličnosti od tradicije *personae fictae*.

HOBBS I PERSONA FICTA

U XIII veku papa Inoćentije IV je nastojao da ustanovi da li udruženja mogu da počine greh, te da budu ekskomunicirana. Njegov odgovor, zasnovan na interpretaciji Justinijanovog Zakonika, bio je negativan. Odluka Inoćentija IV bila je delom zasnovana na činjenici da udruženje nema dušu i da ne može biti stvarna, već samo fiktivna osoba ili lice. (Kantorowicz, 1997, 305-306; Maclean, 1999, 12-13) Ovu osnovnu distinkciju je tokom vekova prihvatio niz pravnika, te su se zaključci Inoćentija IV postepeno razvili u teoriju fiktivnog lica (*persona ficta*), čime je otvorena „mogućnost da se svaki *universitas* (odnosno, svako mnoštvo ljudi skupljeno u jedno telo) shvati kao pravno lice, razlikujući jasno to pravno lice od bilo koje prirodne osobe koja poseduje telo i dušu, a opet, u pravnom smislu, smatrajući mnoštvo pojedinaca jednim licem.” (Kantorowicz, 1997, 306) Iako je naišao na određena protivljenja⁵, koncept *personae fictae* je bio široko

4 Mejtlend (2003a i 2003b) detaljno razmatra ove ideje.

5 Jedan od najpoznatijih protivnika koncepta *personae fictae* i *personae repraesentate* bio je Vilijem Okam koji je tvrdio da pojave koje se svrstavaju pod ove dve kategorije moraju da budu „stvorena fantazije” koja nemaju „postojanje van misli”. Korporacije, kako tvrdi, ipak nisu takve pojave. (Canning, 2007, 476; Quillet, 2007, 562)

prihvaćen od strane srednjovekovnih pravnika i našao je svoje mesto u pravnim sistemima širom Evrope. Kasniji prijem ideja Inoćentija IV, kako tvrdi Robert Fenstra (1971, 128), premestio je naglasak sa njegove prvobitne distinkcije, između pojedinačnog ljudskog bića i *collegiuma* koji se tretira kao pojedinačno lice (*fingatur una persona*), na distinkciju između *persona* i *persona ficta*. Drugim rečima, fokus je premešten sa jedinstvenog pravnog lica (“*una*” u “*fingatur una persona*”) kao oznake ujedinjenog mnoštva (*collegium*) na fiktivnost takvog lica (“*fingatur*” u “*fingatur una persona*”). Nešto drugačije tumačenje nudi Manuel Rodrigez (1962, 312) koji, iako smatra Fenstrinu interpretaciju „donekle konzervativnom”, ipak prihvata da Inoćentije IV „nije želeo da kaže da korporacija nema pravno postojanje osim fiktivnog”. Opis Inoćentija IV je postavio osnove veoma uticajanom konceptu *personae fictae*. Čak i ukoliko je Fenstra u pravu i ukoliko Inoćentije IV nije nameravao da naglasi fiktivnu prirodu korporacija, upravo je to postala osnovna odlika *personae fictae*.

Najiscrpniji opis *personae fictae* i njenog mesta u Hobsovoj političkoj filozofiji dao je Dejvid Ransiman u knjizi *Pluralism and the Personality of the State* (1997). Iako se Ransiman (2000; 2009) i nešto skorije bavio Hobsovom idejom fiktivne ličnosti države, njegovo je razmatranje u ovom delu posebno značajno zato što Hobsa neposredno povezuje upravo sa tradicijom *personae fictae*. Ipak, iako u svojim kasnijim raspravama, uključujući i odgovor na tekst Kventina Skinera (1999), Ransiman naglašava fiktivnost Hobsove ličnosti države, on je ne dovodi u direktnu vezu sa *personam fictam*. Ostavljajući ideju *personae fictae* po strani, Ransiman nastavlja da govori o Hobsovoj upotrebi ideje fiktivnosti i njenom značaju za viđenje Hobsove države kao „osobe po fikciji” (1997; 16; 2000, 277-278; 2009, 28). Zato se ovde neću baviti pravcem kojim se kretalo Ransimanovo razmatranje Hobsovih ideja posle knjige *Pluralism and the Personality of the State*.

Za razliku od nedavnih Ransimanovih dela, Skinner (2009) u svom nedavno objavljenom tekstu podvlači ideju o snažnoj vezi između tradicije *personae fictae* i Hobsove misli. Skinner (2009, 349) tako u tekstu *A Genealogy of the Modern State* piše da je Hobsovo delo „očito dugovalo korpusu kontinentalnih spisa o korporacijama kao *personam fictam*”. Potom on raspravlja o idejama autora na koje su ove ideje uticale, poput Semjuela Pufendorfa i Viliama Blekstonu. Skinner (2009, 364) zaključuje da ideja o fiktivnosti države ostaje značajna i danas zato što „kao *persona ficta*, država je u stanju da prihvati obaveze koje nijedna pojedinačna vlada i nijedna pojedinačna generacija građana ne može ikada da ispuni”. Međutim, iako naglašava značaj koncepta *personae fictae*, Skinner ne razmatra vezu između ove ideje i Hobsove teorije. Zato ću se ovde pozabaviti Ransimanovim delom *Pluralism and the Personality of the State* kao najdetaljnijim proučavanjem uticaja koncepta *personae fictae* na Hobsovu teoriju. U ovoj knjizi Ransiman razmatra ideju *personae fictae*

u dva poglavlja. Prvo se tiče Hobsa i njegove ideje „države kao lica” dok se drugo bavi uticajnom analizom ideje lica koju nudi Frederik Mejtlend. Čini se da Ransiman (1997, 16) povezuje širi pojam *personae fictae* sa Hobsovim opisom koncepta lica države:

“Hobsova građanska organizacija je lice. Ona nije, striktno govoreći, *persona ficta* u Hobsovim sopstvenim terminima, jer takva lica moraju biti posedovana ili se njima mora vladati pre nego što mogu da budu predstavljene, niti su, međutim, kako Oukšot priznaje, bilo koje druge države strogo jednake fiktivnim licima rimskog privatnog prava, koje može biti stvoreno samo od strane ‘već priznatog pravnog autoriteta’.”

Čak i ako bismo ostavili po strani činjenicu da Hobs zapravo nikada nije upotrebio pojam „*persona ficta*” ni u jednom od svojih glavnih radova (te da u ovom slučaju nema Hobsovih “sopstvenih termina”), i dalje se čini čudnim da Ransiman (1997, 18) ipak nastoji da spasi opis hobsovskog koncepta lica koji je zasnovan na ideji *personae fictae*:

“Dakle, ostali smo sa neprepoznatljivim svetom dela u koji možemo smestiti *personam fictam* države, i tako sa sveukupno nedodirljivom fikcijom. Ali iako se čini da joj nedostaje bilo kakvo čvrsto prisustvo u svetu Hobsove političke filozofije, ipak je neporecivo prisutna, progoneći stranice Levijatana kao duh.”

Ono što sledi jeste analiza „avetinjskog” pasusa iz 15. poglavlja *Levijatana*:

“nepravda radnje, to jest povreda, postoji kad je neko određeno lice povređeno, i to lice prema kome je bila uzeta obaveza. I zato se često dešava da je povreda učinjena prema jednom licu, dok štetu trpi neko drugi. Tako, na primer, kad gospodar naredi sluzi da dà novac nekom stranom licu, pa ako sluga to ne učini, onda je povreda učinjena prema gospodaru, prema kome se sluga bio obavezao da ga sluša, ali štetu je pretrpelo ono strano lice prema kome sluga nije imao nikakvu obavezu, te stoga nije ni mogao nikakvu povredu da mu nanese. A isto tako i u državama, privatni ljudi mogu jedan drugome da opraštaju dugove, ali ne mogu da opraštaju razbojništva i druga nasilja kojima im je nanescena šteta, jer se neplaćanjem duga povreda nanosi njima, ali razbojništvo i nasilje predstavljaju povrede učinjene prema ličnosti države.” (Hobs, 1991a, 159)

Ransiman (1997, 19) zaključuje da

„Hobsov argument da tu svejedno postoji prestup prema licu države (dozvoljavajući suverenu, njenom predstavniku, da odustane od optužbi

ako to smatra prigodnim) sada nema smisla, zato što pretpostavlja da svaki podanik ima sporazum sa samom državom, koja je onda gospodar a podanik je sluga. [...] Prema tome, istrajati u takvim delima jeste prestup, ne prema suverenu, ne prema licu države, već prema prirodnim licima koja su se složila da odustanu od nasilja pod uslovom da i svi ostali učine isto.“

Ransiman tvrdi da u citiranom odeljku Hobs smatra pljačku i nasilje jedino prestupima prema prvobitnom ugovoru koji vodi do stvaranja države. Međutim, verujem da je ovo pogrešno, i to ne samo zato što podanici zaista mogu načiniti sporazum sa suverenom pre nego što uđu u zajednički ugovor, ukoliko su, „potčinjeni mačem, obećali poslušnost da bi im život bio poklonjen”. (*Hobs, 1991a, 263*) Ovdje je važnije to što Ransiman ne primećuje da takav prestup krši građanski zakon, za koji Hobs (*1991a, 260*) piše da: „uopšte nije savet, već je zapovest. I nije zapovest bilo kog čoveka bilo kom čoveku, već je jedino onog čija je zapovest upućena nekom ko je od ranije obavezan da zapovest poslušna. A što se tiče građanskog zakona, tu je samo dodato ime ličnosti koja zapoveda, a to je *persona civitatis*, ličnost države.” Kako je za Hobsa, prestup „nepravda radnje” (*1991a, 159*) očigledno je da je ovaj termin operativan samo unutar pravnog konteksta zato što “[pojmo- vima prava i neprava, pravde i nepravde, tu nema mesta” (*Hobs, 1991a, 138*). Prema tome, budući da je nespremnost ili nemogućnost sluge da se pokori nepravdom prema njegovom gospodaru, kada podanik postupa nezakonito (npr. zanemarujući naredbe suverena), njegovo delo je prestup prema licu države (*persona civitatis*). Sličan opis se može naći u delu Bartolusa de Saksoferata, poznatog srednjovekovnog pravnika i ranog pobornika ideje predstavljenog grupnog lica (*persona repræsentata*), koji smatra „zločin [koji] je počinjen u mestu koje pod nadležnošću grada” zločinom „nad licem njegovih građana”. (*Bartolus, 1914, 49*)

Sušтина Hobsovog poređenja duga i nasilja je u tome što naglašava da poverilac može da oprostí dug, ali da žrtva ne može oprostí nasilje. Očito Hobs ne želi da dozvoli strani koja je doživela štetu (stranac u njegovoj analogiji gospodar-sluga) da bude sudija u situaciji koja se odnosi na zakonitost dela i određivanje odgovarajuće sankcije ili obeštećenja. To je i razlog zbog koga on predstavlja ovaj primer na način koji ne ostavlja nikakvu sumnju da je gospodar osoba prema kojoj je prestup učinjen. Odnos između gospodara i stranca je neugovorni, tako da nema „[u] zajamno[g] prenošenj[a] prava [koje] ljudi nazivaju *ugovorom*” (*Hobs, 1991a, 143*) i, tako, nema nepravde učinjene *obema* stranama.

Odnos između sluge i gospodara je takav da nema sumnje da je gospodar autor i da je sluga izvođač čije „reči i radnje *pripadaju*” gospodaru (*Hobs, 1991a, 170*). Činjenica da je gospodar *jedini* prema kome je nepravda učinjena je tu da naglasi da je van prirodnog stanja država (ili,

zapravo, suveren) *jedini* zakonodavac i da kršenje bilo kog od njenih zakona čini prestup prema državi, bez obzira na lice koja je pretrpelo stvarnu štetu. Ovde je važno napomenuti da u Hobsovom opisu zakonodavca, ne postoji jasna distinkcija između lica suverena i lica države. U 26. poglavlju *Levijatana*, Hobs (1991a, 261) tvrdi da „je država zakonodavac” i nastavlja ovu misao navodeći da država „ima sposobnost da nešto učini samo preko predstavnika, to jest preko suverena. I zato je samo suveren zakonodavac.” Takođe, postoji još jedan primer koji može da nagovesti neku vrstu pravnog stapanja dve *persone* samo nekoliko strana nakon ovog odeljka gde Hobs (1991a, 265) izričito tvrdi da se, bar što se tiče zakona, suveren poistovećuje sa licem države: „U svim sudovima je suveren, a to je ličnost države, onaj koji sudi”. Iz ovoga ne sledi da je država „nadasve primetna svojim odsustvom” kako Ransiman (1997, 20) tvrdi. Čak i slučaju da grešim u svojoj analizi, i da hobsovsku državu ne karakteriše pravno stapanje lica suverena i države, to što je „nadasve primetna svojim odsustvom” ili „duh (koji) nestaje ako mu se suviše približimo” (Runciman, 1997, 19) ne čini je u doslovnom smislu *personom fictom*.

Šta je onda, *persona ficta* i zašto Ransiman veruje da je korisna u objašnjavanju Hobsovih viđenja države? Ransiman (1997, 91) tvrdi, prateći mišljenja Mejtlanda i Ota fon Girkea, da doktrina *persone fictae*

“dozvoljava da grupe pojedinaca mogu posedovati sopstvenu ličnost, ali samo onda kada su inkorporirani; korporacija je sposobna da poseduje prava; nije, međutim, sama sposobna da dela (‘znati, nameravati, hteti, delati’); umesto toga, njena dela moraju da budu izvedena od strane pojedinačnih članova korporacije, koji delaju u njeno ime; tako da sama korporacija nije sposobna da učini ništa nepravedno (ona ne može da ‘uradi’ baš ništa); pravni kapacitet da ‘poseduje’ dela je pripisana licu po fikciji.”

Čini se da Ransiman (1997, 100-101) vidi ovu ideju kao privlačnu Hobsu jer razmišljanje o državi kao fiktivnoj, ili, Ransimanovim rečima, „avetinjskoj”, znači da suverenost ne bi mogla da bude pripisana državi kao apstraktnom pojmu, već samo suverenu: „on ne bi mogao da dozvoli da suvereno pravo bude dato državi [...] zato što država nije ništa više sposobna da dela nego što je to most;” Iako ovo može biti tačan zaključak, kategorizovati državu kao *personu fictu* je upravo ono što se Hobs trudio da izbegne, i kako ću pokazati, i uspevao da izbegne. To je tako iz najmanje dva razloga.

Prvo, Hobs nikada ne koristi pojam *persona ficta*, ni u verziji *Levijatana* na latinskom, niti na engleskom jeziku. Isto je i sa pojmovima *universitas* i *societas* koji u *Levijatanu* na latinskom jeziku služe da odrede univerzitet

i društvo.⁶ Takođe, Hobs ne koristi olako pojam „korporacija” u *Levijatanu* na engleskom jeziku. U nekoliko slučajeva gde koristi tu reč, on je koristi u najstrožem smislu – da označi grupe trgovaca ili monopole (1991a, 232-233), univerzitete kao grupe većeg broja „javnih škola” (1999b, 263) ili nezakonite grupe kao što su „korporacije prosjaka, lopova i Cigana” i „korporacije ljudi koji se po ovlašćenju kakve inostrane ličnosti udružuju u nekoj drugoj zemlji radi lakšeg širenja učenja i radi stvaranja partije protiv državne vlasti” (1991a, 236) Kao što vidimo, nijedan od ovih primera ne može biti povezan sa definišućim odlikama države. Očigledno je da je ovo učinjeno namerno, posebno ako imamo na umu Hobsov stil pisanja i način na koji koristi sinonime. Nije neobično za Hobsa da koristi duge nizove sinonima da bi učinio svoj argument što jasnijim mogućim. Ovo je najočitije u njegovom razmatranju koncepta lica u 16. poglavlju gde piše o „rektor[u], upravnik[u] ili nadzornik[u]” koji oličavaju (predstavljaju) most (1991a, 171) i beleži da neko ko nosi nekoga ili nečiju tuđu *personu* je takođe poznat kao „predstavljaj ili predstavnik, pomoćnik, namesnik, zastupnik, zamenik, punomoćnik, glumac i tome slično” (1991a, 170).

Drugo, Hobs (1991a, 225) je odlučio da pristupi ovom problemu koristeći „sistem” (*systema* u *Levijatanu* na latinskom jeziku) kao širi i neutralniji pojam koji bi označio „skupove ljudi, bez obzira na njihov broj, koje veže izvestan interes ili izvestan posao”. On nudi veoma detaljnu klasifikaciju ovakvih sistema. Oni mogu biti regularni i neregularni, zavisno od toga da li određena osoba ili grupa predstavljaju takav sistem; regularni sistemi se dalje dele na apsolutne (nezavisne) i zavisne (podređene). Prema Hobsovoj klasifikaciji, države su jedini regularni apsolutni (nezavisni) sistemi. Sledstveno tome, korporacije (prvobitne *personae fictae*) su regularni podređeni sistemi i mogu biti politički (takođe poznati kao politička tela), ako su uspostavljene od strane suverena, ili privatni, ako su ih stvorili građani. Konačno, sistemi ovog drugog tipa mogu biti podeljeni na zakonite i nezakonite. Unutar ove klasifikacije *personae fictae* se posmatraju isključivo u vezi sa državnim pravnim sistemom, gde su definisane svojim (podređenim) odnosom prema državi.

Ovde je značajno to što je Hobsova klasifikacija iz *Levijatana* zasnovana na razlikovanju države od korporacije, odnosno *personae fictae*. *Persona ficta* nije *genus proximum* države. Ovo je tačno, pored logičkog, i u genetičkom smislu: prelaz od prirodnog stanja označava stvaranje regularnog apsolutnog sistema ali ne proizvodi korporaciju. Iako *persona ficta* nije (ili ne

6 Majkl Oukšot razmatra koncepte *universitas* i *societas* u svojoj knjizi *On Human Conduct* i poredi ova dva koncepta sa konceptom *persona ficta*. Ransiman (1997, 13-14) takođe nudi pregled Oukšotove interpretacije.

7 Ovde koristim pojam *persona ficta* u njegovom uobičajenom značenju da bih pokazao zbog čega bi Hobs oklevao da razmotri državu kao *personu fictu*.

bi trebalo da bude) mesto stvaranja države, suprotno može biti tačno u slučaju regularnih podređenih javnih sistema. Ovo nam pokazuje da se Hobs trudi da pokaže da udruženjima (uglavnom političkim telima) unutar države ne bi trebalo dozvoliti da izbegnu svoj podređeni status u odnosu na državu. On tvrdi da „dopustiti nekom političkom telu podanika da ima apsolutnog predstavnika za sve namere i ciljeve, to bi značilo napustiti za toliko vladavinu države i podeliti vlast protivno miru i odbrani podanika” (Hobs, 1991a, 226). Konačno, kako je Hobs tvrdio, „slabost[i] države” leže u dozvoljavanju da se gradovi (koji su podređena politička tela ili sistemi) razvijaju bez kontrole ili dozvoljavanju brojnim korporacijama da se samostalno razvijaju. Za njega su ovakve korporacije kao „veliki broj manjih država u utrobi jedne veće, slično crvima u crevima prirodnog čoveka”. (Hobs, 1991a, 322) Ova prilično slikovita metafora ne otkriva samo Hobsovu sumnjičavost prema „podređenim” oblicima ljudskog udruživanja; ona takođe pokazuje koliko je on daleko od definisanja države kao izvedene iz određene vrste korporacije.

Korporacija koja prevazilazi svoju podređenost državi je ta koja je definisana kao „manja država”, a ne obrnuto. Takođe, Hobs ovde ne govori o svim korporacijama kao o „manjim državama”, već samo o onima čije delovanje nije u skladu sa njihovom podređenošću državi. Pošto korporaciju kao regularni podređeni javni sistem upravo definiše podređenost državi, ukoliko delovanje određene grupe prevazilazi ove okvire, ona se ne može više smatrati korporacijom, već „manjom državom”, odnosno regularnim apsolutnim sistemom. Zato ne možemo zaključiti, kako Ransiman (1997, 25) čini, da država može biti shvaćena kao „velika korporacija”, ako su pojedine korporacije stekle moć i razvile se u „manje države”. I korporacije i države su sistemi i zato dele određene osobine, ali ih definiše i razdvaja njihova (ne)zavisnost. I države i korporacije su, podsetimo se još jednom definicije sistema iz *Levijatana*, „skupov[i] ljudi, bez obzira na njihov broj, koje veže izvestan interes ili izvestan posao” i jednima i drugima su potrebni predstavnici kako bi se mnoštvo pojedinaca moglo udružiti u „skup”. Ipak, iako te zajedničke osobine čine i države i korporacije sistemima, one ne čine države korporacijama niti korporacije državama. Iako nam ovakvo Hobsovo razlikovanje ne mora nužno zvučati ubedljivo, ostaje nesumnjivo da je Hobs uložio očigledan napor kako bi podvukao podređenost kao svojstvo koje definiše korporacije.

Konačno, postoji još jedan skoriji pregled koji opisuje mesto korporativne teorije *personae fictae* u Hobsovoj teoriji i koji se bavi Hobsovim nedostatkom poverenja u korporacije. Monika Brito Vieira (2009, 193) tvrdi da: „Hobsov opis života podređene grupe ima snažnu paralelu u srednjovekovnom ekvivalentu teorije *personae fictae*: koncesionoj teoriji pravnih lica. Ona je tretirala sve vrste organizovanja unutar države kao moguću

pretnju, osim u slučaju kada izvodi svoju moć iz jasno date dozvole države, i kada se drži strogo pod kontrolom države.” Međutim, Brito Vieira (2009, 160) greši kada piše da „od ranih 1640-ih naovamo, Hobs tvrdi da je država tip korporacije, građanskog tela ili lica po zakonu, koja uživa postojanje odvojeno od njenih članova”. Takav zaključak je baziran na tumačenju odeljka iz Hobsovih *The Elements of Law* gde on piše da: „iako se u poveljama podređenih [u odnosu na državu] korporacija, korporacija proglašava jednim pravnim licem, ipak ovo nije primećeno u vezi sa telom države ili grada, niti je bilo ko od tih brojnih pisaca političkih spisa primetio takvo jedinstvo” (Hobbes, 1889, 172). Brito Vieira (2009, 160) tvrdi da je Hobsovo „čudenje očigledno lažno. Hobs mora da je znao da je išao stopama svojih prethodnika srednjovekovnog prava kada se bavio konceptom države koji je proistekao iz pravne ideje korporacije.” Međutim, Hobsovo čudenje je moglo biti sasvim stvarno, ako uzmemo da je on zaista verovao da je pravna ideja korporacije pravi primer jedinstva.⁸ Čini se da Brito Vieira ne uzima u obzir rečenicu koja neposredno prethodi onoj na kojoj bazira svoju interpretaciju: „Greška koja se tiče mešane vlasti je proistekla iz želje za razumevanjem onoga šta se podrazumeva pod pojmom *političkog tela*, i kako on označava ne saglasnost, već jedinstvo mnogo ljudi”. (Hobbes, 1889, 172) Kako vidimo, ono što čudi Hobsa nije to što njegovi prethodnici i savremenici nisu pravilno razumeli srednjovekovni koncept korporacija. Umesto toga, on je *istinski* zapanjen onim što vidi kao njihovu naviku da tretiraju političko telo kao *saglasnost* a ne *jedinstvo* mnoštva ljudi. Ovo Hobs (1889, 172) smatra potencijalno opasnim, jer vidi „razumevanje onoga što se podrazumeva pod pojmom *političkog tela*” kao nešto što vodi ka ideji mešovitog ustava i, konačno, do podele suvereniteta. Prema tome, ne treba da nas čudi to što on smešta ovu diskusiju o korporacijama u poglavlje pod nazivom „O uzrocima pobune”. Hobs želi da pokaže da su sve ljudske grupacije ujedinjene kroz svoje predstavnike, a ne kroz svoje članstvo. Možemo pronaći tragove ove ideje u *The Elements of Law* kada Hobs (1889, 63) tvrdi da: „uključivanje mnogih volja u jednu ili više njih zove se UNIJA”. Ova ideja je, naravno, detaljnije razvijena u *Levijatanu* gde je integrisana sa Hobsvim idejama predstavljanja i konceptom lica: „*jedinstvo* predstavnika a ne *jedinstvo* predstavljenih jeste ono što ličnost čini *jednom*” (Hobs, 1991a, 173).

8 Hobs je verovatno znao za pravne teorije svoga vremena koje nisu izričito bile zasnovane na ideji jedinstva. Na primer, Edvard Kuk (2003 i 1832) je takođe smatrao da je korporacija jedinstveno pravno lice, ali Hobs nije mogao biti zadovoljan Kukovom definicijom korporacije, ne samo zato što je propustila da naglasi aspekt jedinstva koji Hobs smatra presudnim, već i zato što, prema Kuku, nije bilo neophodno za korporaciju da ima vodstvo („glavu”) da bi bila prepoznata kao takva. Hobs (2005) se bavi Kukovim idejama u *A dialogue between a philosopher and a student of the common laws of England*.

Važno je, međutim, navesti da je Hobsova ideja o korporacijama evoluirala tokom vremena. U *De Cive* Hobs (1978, 170) razmatra ideju „građanskog lica” („civil person”) kao sveobuhvatnu kategoriju koja uključuje države („gradove” ili „građanska društva”), korporacije u modernom smislu reči, kao i porodice. On tvrdi da, „iako svaki grad jeste građansko lice, nije svako građansko lice grad; jer se može desiti da se mnogi građani, pod dozvolom grada, mogu ujediniti u jedno lice, za činj enje određenih stvari” (*ibid*). Takva građanska lica jesu „udruženja trgovaca i mnogi drugi sporazumi” (*ibid*). Jedinstvo mnoštva različitih volja jeste osnova građanskog koncepta lica i to je ono što dve vrste građanskog lica imaju zajedničko, „jer tamo gde je postoji jedinstvena svih ljudi, treba da se smatra jednim licem, i rečju *jedno*, treba da je znano, i da se razlikuje od svih pojedinih ljudi, kao nešto što ima svoja prava i osobine” (*ibid*). Konačno, građansko lice ne može počiniti greh: „građansko lice ne čini greh, već samo oni podanici čijim je glasovima ustanovljeno, jer je greh posledica prirodno ispoljene volje, a ne političke, koja je veštačka” (*Hobbes, 1978, 199*).

Kao što vidimo, Hobs je razvijao ovu ideju pre *Levijatana*. Takođe, u *The Elements of Law* on grupiše sve vrste korporacija pod pojmom „političko telo”. Strukturalno, njegov argument je ostao isti. Tu on poistovećuje političko telo sa gradom ili građanskim društvom (*Hobbes, 1889, 104*), na potpuno isti način na koji uvodi koncept građanskog lica u *De Cive* (*Hobbes, 1978, 170*). Drugo, oba koncepta su zasnovana na jedinstvu mnoštva pojedinačnih volja. Treće, Hobs i dalje naglašava da su one zajednice volja koje ne čine države, državama podređene. Značajna razlika je u činjenici da Hobs daje osobeno ime takvim podređenim zajednicama volja. On piše da se one „uglavnom nazivaju korporacijama” (*Hobbes, 1889, 104*).

Dalje, u *The Elements of Law* Hobs (*Hobbes, 1889, 120*) sugerije da političko telo ne može biti odgovorno za kršenje prirodnog prava iz istih razloga kao i građansko lice iz *De Cive*, „jer političko telo, pošto je fiktivno telo, ima takođe fiktivne sposobnosti i volju. Ali da bi određeni čovek bio nepravedan, čovek koji se sastoji od tela i duše prirodne, tu je neophodna i prirodna i prava volja.” Očito, država kao političko telo ili građansko lice ne može kršiti ni građanske zakone. Pošto su zakoni izraz državnog suvereniteta i posledica prvobitnog ugovora među njenim građanima, država ne može kršiti zakon tako što će proglasiti drugi zakon. I opet, bilo koje nedelo grupe ljudi ne može se prosto pripisati korporaciji čiji su oni članovi. Činjenica da odgovornost leži na prirodnim osobama oslobađa države i podređena korporativna tela od toga da mogu da prekrše prirodni zakon. Konačno, u *The Elements of Law*, Hobs opisuje odnos između suverena i ljudi kao odnos između glave i tela. Čak i u slučaju grupe pobu-

njenika, njihovo „jedinствeno telo pobune” ujedinjeno je svojom glavom, a to je „jedinство [...] kojim su usmereni ka jednom i istom delu” (*Hobbes, 1889, 175*). Ova slika je bila daleko od neuobičajene u Hobsovo vreme. Tomas Blunt (*1661, 88*) u svojoj knjizi *Glossographia* definiše korporaciju kao: „nešto trajno, što može imati naslednika; to je grupacija i udruživanje mnogih u jedno društvo, bratstvo i um, gde je jedan glava i vođa, ostali su telo.”

U *De Cive*, međutim, Hobs (*1978, 188*) ističe da bi suveren trebalo da se smatra dušom, a ne glavom političkog tela, „jer duša je ta po kojoj čovek ima volju, to jest, može imati volju ili je nemati; tako po onome koji ima vrhovnu moć, i nikako drugačije, grad ima volju, odnosno može ili imati volju ili je nemati.” Duša se ne pominje u ovom kontekstu u *The Elements of Law*, ali se Hobs vraća ovoj metafori u *Levijatanu* (*Hobs, 1991a, 31; 320-321; 232*). Treba takođe pomenuti da razlika između duše i glave u Hobsovoj teoriji ne nagoveštava bilo kakvu promenu u njegovim viđenjima. To je prosto posledica njegove mehanicističke antropologije u kojoj su mozak i nervi „nužni organi čula”, dok duša proizvodi volju, koja “se neposredno vezuj[e] sa radnjom”, (*Hobs, 1991a, 40; 77*) te „dužnost glave je da save-tuje, a duše da zapoveda” (*Hobbes, 1978b, 188*). Prema tome, jedinstvo (političkog) tela jeste odraz delanja koje proističe iz pojedinačne volje. Štaviše, postoji mogućnost da je, prema Hobsu, duša u stvari smeštena u glavi. Ketrin Butl Eti ukazuje drugačije, da je u Hobsovoj anatomiji, duša smeštena u čitavom telu. Ona tvrdi da ovo „ne samo da implicira [suverenovo] sveprisustvo u čitavom telu, to takođe implicira njegovu relativnu bezbednost: duša je suština, nije deo koji može biti odsečen, kao što to može biti glava.” (*Butt, 2008, 504*) Ipak, suprotno ovom objašnjenju, Hobs (*1991a, 321*) u *Levijatanu* pominje da je duša smeštena u glavi, ili još preciznije, u mozgu.

DRUGAČIJE VIĐENJE HOBSOVE TEORIJE PRAVNOG LICA

Hobs je morao da prevaziđe važan teorijski izazov koji je postavila pravna teorija poznatog pravnika Edvarda Kuka (*Edward Coke*) – ideju lica kao „bezglavog” korporativnog jedinstva čije je postojanje garantovano prirodnim pravom. Do početka XVII veka postalo je uobičajeno za akademike da govore o korporativnoj prirodi ljudi. Viđenje da ljudi imaju odvojenu grupnu ličnost je bilo, kako Girke (*1958, 44*) tvrdi, „opšte prihvaćeno, dok Hobs nije zadao smrtni udarac ideji”. Girke ukazuje da je Hobsova strategija bila dvostruka. Prvo, on piše da je Hobs zamenio teoriju po kojoj postoje dva prvobitna društvena ugovora (jedan kojim je ustanovljeno političko telo, i drugi kojim je ustanovljena vlada), idejom jednog društvenog ugovora, koji je dogovoren između podanika, u kojem

suveren nije jedna od strana (*Gierke, 1958, 60*). U skladu s tim, Gierke (*ibid*) tvrdi da:

“budući da nikada nije postojalo prvobitno pravo naroda, kada je država stvorena, podjednako je nemoguće bilo zamisliti ijedno pravo naroda, čak i najskromnije opisano, bilo kao preživelo i zadržano (jer nije bilo ničega da se zadrži), bilo kao uvedeno *de novo* ugovorom, jer je ugovorni odnos između vladara i ljudi nezamisliv”.

Drugo, Gierke (*1958, 79-84*) ističe ono o čemu je bilo reči ranije, da Hobs posmatra korporacije kao pojave koje funkcionišu prema istim principima kao i država, te da insistira na tome da su korporacije podređene državi. Osnovni princip, ili osnovna osobina svakog udruženja, uključujući i državu, jeste njeno jedinstvo (*Gierke 1958, 81*). Ovo jedinstvo zavisi od Hobsovog opisa predstavljanja i personifikacije, koji je iznet u *Levijatanu*, opisa koji je sam po sebi izvanredna teorijska novost.

Hobsova ideja predstavljanja služi dvostrukoj svrsi. Prvo, oslanja se na to da su dela predstavnika autorizovana i „posedovana” od strane predstavljenih, tako premeštajući teret odgovornosti na ljude koji su predstavljeni. Drugo, to ruši ideju da građani imaju posebnu i samostalnu korporativnu ličnost. Ključno je onda, da država ima ujedinjenu ličnost, koja uključuje i suverena i ljude. Ova ujedinjena ličnost je jedini način za ljude da uopšte imaju grupnu ličnost, jer njihova ličnost zavisi od toga da su predstavljeni od strane suverena. Čini se da je, donekle, Hobs integrisao svoja viđenja iz *De Cive* i *The Elements of Law* u *Levijatanu*, verovatno u nastojanju da izrazitije naglasi jedinstvo suverena i subjekata. Ovo je razlog zašto je *persona civilis* iz *De Cive* bila, u kasnijem tekstu, „degradirana” na masku (*personu* u prvobitnom smislu reči) koju suveren „nosi”. Štaviše, u 16. poglavlju *Levijatana* Hobs (*1991a, 173*) jasno iznosi da mnoštvo „postaje jedna ličnost kad ih predstavlja jedan čovek ili jedna ličnost”. Hobs (*1991a, 228*) daje primer ovog odnosa u njegovom razmatranju „političkih tela”, kako u *Levijatanu* naziva podređene korporacije: „Ako se ličnost političkog tela sastoji od jednog čoveka, pa pozajmi novac od nekog stranca, to jest od nekog čoveka koji tom telu ne pripada [...], dug je predstavnikov”. „Ličnost političkog tela” je očito *persona* iza koje postupa predstavnik. Ukoliko bismo ovu *personu* sveli na *personu fictu*, sveli bismo je na opis pojave koja ne postoji van pravnog sistema i koja ne može da počini greh, a to ne bi valjano opisalo teorijske inovacije koje je Hobs predstavio u *Levijatanu*.

Postoji neznatno drugačija pravna ideja koja bi se mogla slagati sa Hobsovim viđenjima bolje nego ona koja je zasnovana na ideji *personae fictae*. U drugoj polovini XIII veka, dvojica pravnika koji su pripadali

orleanskoj pravnoj školi, Jacobus de Ravanis i Petrus Bellapertica uveli su ideju *personæ repræsentatæ*. (Feenstra, 1971, 129) Ova ideja bila je inkorporirana u radove poznatih italijanskih pravnika sa Univerziteta u Bolonji, Cinusa de Sighibuldisa i njegovog učenika Bartolusa. Potonji jeste autor sa kojim se ova ideja najčešće povezuje, i njegova će upotreba koncepta ovde biti kratko izložena.⁹

Iako određeni broj autora poistovećuje *personam repræsentatam* sa *personam fictam* time što naglašavaju fiktivnost ove druge,¹⁰ ja bih želeo da se umesto toga usredsredim na značenje reči *repræsentata* i na razliku između dva pojma. Slično Inocentiju IV, Bartolus koristi pojam *persona repræsentata* da istakne kontrast između udruženja i pojedinačne osobe: „*quod est universitatis non est singulorum*”. (Maiolo, 2007, 246) On zatim odmah nastavlja da tvrdi da „*universitas est persona repræsentata per se*” (ibid). Kako Frančesko Maiolo (2007, 247) piše, Bartolus smatra državu (*civitas*) vrstom korporacije: to je *collegium* koji legitimitet dobija od strane *ius gentium*. I, budući da poistovećuje *collegium* sa *universitas*, (ibid) nema sumnje da bi Bartolus smatrao da je država *persona repræsentata*. Važno je pomenuti da Bartolus ne pravi jasnu razliku između *civitas* i *populus* i da takođe smatra potonji vrstom *collegiuma*. On piše o građanima kao o udruženju: „*collegia quod appellat populus unius civitatis*” (ibid). Ovo takođe čini građane *personam repræsentatam*.¹¹

Iako ideja predstavljanja, kako Ransiman i Brito Vieira (2008, 27-28) ukazuju, nije bila centralna za Bartolusa, reč *repræsentata* kvalifikuje *personam* na način koji anticipira Hobsovu upotrebu pojma. *Repræsentata* je perfekat pasiva participa glagola *repræsentare*, *repræsentare*, *repræsentavi*, *repræsentatus* prvobitnog značenja, kako Hana Pitkin (1967, 241) ukazuje,

“da učini [uglavnom nežive objekte] doslovno prisutnim, da ih dovede u nečije prisustvo; prema tome takođe znači i pojaviti se na sudu odgovarajući na poziv, doslovno pojaviti se. Može takođe značiti učiniti prisutnom apstrakciju kroz objekat ili u objektu, kao kada se vrlina čini oličenom u sliku određenog lica. I može značiti zamenu jednog objekta drugim, umesto nekog drugog”.

9 Za detaljniju raspravu o Bartolusovim idejama, videti: Woolf, 1913.

10 Na primer: Feenstra, 1971, 129; Maiolo, 2007; Brito Viera, 2009, 160; Kantorowicz, 1997, 306.

11 Baldus de Ubaldis, Bartolusov student, takođe je tvrdio da „kralju je [...] data uloga delanja u ime pravnih lica, kraljevske kancelarije i konačno, samog kraljevstva” (Canning, 2007, 475). Štaviše, on je bio pobornik ideje suverenove dvostruke ličnosti jer se „smatralo da kralj ima u sebi dve potpuno različite vrste lica – svoju ljudsku smrtnu osobu i apstraktnu pravno lice (njegov *dignitas*)” (ibid). Za detaljnu raspravu o Baldusovim idejama, videti: Canning, 2003.

Perfekta pasiva participia glagola se prevodi kao „predstavljen” ili „biti predstavljen”. Tako, *persona repraesentata* jeste „osoba po predstavljanju”. Naravno, ne možemo govoriti o Bartolusovim građanima ili državi kao predstavljenima u modernom smislu reči. Međutim, to ne bi činilo ni Hobs, bar ne isključivo.

Postoje brojne karakteristike Bartolusovog opisa koje odgovaraju Hobsovoj teoriji. Definisane građana ili države kao *persona repraesentata* ukazuje na to da se oni ne mogu smatrati ujedinjenim kada nisu predstavljeni. Za Hobsa, ljudi su samo mnoštvo kada nisu predstavljeni. Oni mogu biti ujedinjeni samo kroz predstavljanje, te tako se „mnoštvo ljudi, na taj način sjedinjeno u jednu ličnost, naziva država, latinski *civitas*” (Hobs, 1991a, 179-180). Prema tome, pravno lice se može takvim smatrati samo kada su njegovi članovi predstavljeni. Ovo je u skladu sa Pitkininim (1967, 241) opisom značenja reči *repraesentare* kao „učiniti prisutnom apstrakciju kroz objekat ili u objektu, kao kada se vrlina čini oličenom u sliku određenog lica”. Štaviše, predstavnik je onaj koji se pojavljuje na sudu u ime udruženja koje predstavlja. Time on nosi masku (*personu*) predstavljenog mnoštva. On je, prema Hobsovima (1991a, 169) rečima, onaj „ko predstavlja govor ili radnje, kako u sudovima tako i pozorištima”. Hobs često koristi pozorišne metafore (koje odgovaraju prvobitnom značenju reči *repraesentare*) u opisivanju prirode predstavljanja.

Činjenica da maska ili uloga nisu same po sebi dovoljne za pozorišno izvođenje odgovara Hobsovom insistiranju na tome da mnoštvo nema sopstvenu korporativnu ličnost. U *Levijatanu* na latinskom jeziku Hobs (1678, 79) upućuje na predstavnike kao *personae repraesentative*. Jedinstvo *personae repraesentative* i *personae repraesentate* opisuje odnos između suverena i njegovih subjekata, ujedinjenih u jedno lice kroz predstavljanje. Ovo je, naravno, fikcija. Slično *personae ficti*, *persona repraesentata* nije stvarna osoba. Ipak, potonji je pojam određeniji u pogledu vrste fiktivnosti koja mora okruživati mnoštvo ljudi da bi oni bili posmatrani kao jedno pravno lice. Ova posebna vrsta fiktivnosti, jedinstvo kroz predstavljanje, jeste ono što Hobs zahteva, i ono što razni pobornici teorije *persona ficta* (poput Kuka) ne smatraju neophodnim sastavnim delom pravno priznatog udruženja. Štaviše, time što je opisao da građani ne mogu biti smatrani grupom ukoliko nemaju suverena, Hobs je obezbedio zaklon od posebne vrste napada. Takav bi napad mogao doći sa monarhomaških pozicija ili sa stanovišta dvostrukog suvereniteta, (Gierke, 1958, 45 i 54) koje prihvataju autori koji poistovećuju građane sa državom. Ako bi se Hobs i složio da je *populus* istovetan *civitasu*, onda ne bi bilo stvarne opasnosti po njegovu teoriju jer on tvrdi da bez suverena nema ni građana, te da postoji samo „mnoštvo”. Prema tome, ne može biti *personae repraesentate* bez *personae repraesentative*.

Čak i ukoliko je Hobs zaista, kako Brito Vieira (2009, 160) tvrdi, „išao stopama srednjovekovnih pravnih teoretičara kada se bavio idejom države koja je proisticala iz pravne ideje korporacije”, on zasigurno nije išao putem koji je odabrao Kuk ili većina njegovih drugih savremenika. Kako Girke (1958, 84) s pravom tvrdi, Hobs „je bio prvi koji je u teoriju prirodnog prava uveo koncept grupnih lica, koji *nije bio prosto pozajmljen iz građanske ili teorije o korporacijama iz rimskog prava*, već zaista izveden iz stvarnih principa prirodnog prava; i on je bio prvi koji je takav koncept učinio središnjom tačkom i javnog zakona i zakona korporacija” (kurziv je moj). Zaista, Hobs je uveo novo viđenje u *Levijatanu*. Ova novina se sastoji u integrisanom opisu koncepta ličnosti i predstavljanja. Hobsu je takav opis bio potreban iz dva razloga: 1) za prepoznavanje pravnog lica kao označitelja korporativnog jedinstva, i, samim tim, jedinstva unutar države; i 2) da se postara za to da se dela suverena mogu smatrati delima njegovih podanika, i tako, efektivno premestiti odgovornost sa predstavnika na predstavljene. Izgleda da je Hobs želeo da ponudi argumente u korist teorije koja je bila snažnija od uobičajenog tumačenja teorije *personae fictae*. Važno je napomenuti da je veliki broj Hobsovih savremenika (uključujući Kuka), kao i njegovih prethodnika, smatrao građane korporacijom. Ova ideja je bila daleko od egzotične – ne samo da je bila uobičajena u radovima onih koji su podržavali narodni suverenitet, već i u radovima „pobornika apsolutne vlasti vladara” (*ibid*). Dok se slagao sa potonjom grupom autora, Hobs očigledno nije bio zadovoljan idejom koja bi opovrgla odgovornost suverena i ojačala dugovečnost njegove vladavine prosto tvrdeći da je on *corporation sole*, korporacija od jednog člana. Problem sa ovakvom idejom, kako možemo zaključiti iz Girkeovog (1958, 44) tumačenja, jeste to da traži da sagledamo građane, ne kao rastavljeno mnoštvo, već kao korporativno telo koje je nekako povezano sa suverenom, uglavnom kroz društveni ugovor. S druge strane, Hobs naglašava potrebu za postojanjem ujedinjene volje čak i u onim udruženjima koja bi u suprotnom delovala „bezglava”. Kao i država, bilo koja korporacija može biti predstavljena od strane jedne osobe ili skupštine (cf. *Hobs, 1991a, 191-192*). U potonjem slučaju, predstavnik može biti skupština sastavljena od dela članova, ali takođe može biti sastavljen od svih članova, kao u slučaju demokratija gde je to skupina „svih onih što hoće da se udruže,” (*Hobs, 1991a, 191*). Naglašavajući ovo, Hobs ukazuje da su predstave o „bezglavim” korporacijama prosto pogrešne, jer čak i kod onih korporacija gde su svi članovi jednaki postoji hobsovski predstavnik.

Ovaj rad skreće pažnju na brojne elemente Hobsove ideje korporativnog koncepta ličnosti koji se ne uklapaju u tradiciju zasnovanu na konceptu *personae fictae*. Ti elementi su sledeći: 1) Hobs nikada nije koristio pojam u svojim radovima; 2) on je bio veoma oprezan da ne kategorizuje

državu kao korporaciju, posebno u *Levijatanu*; 3) Hobs je poricao korporativnu prirodu nepredstavljenih grupa, uključujući građane bez suverena; 4) on je naglašavao jedinstvo kao određujući element korporacije, osobinu koja je bila ključna za uvođenje pojma Inocentija IV, ali je zapostavljena u kasnijem razvoju teorije; 5) on je kombinovao pozorišne, teološke i pravne elemente u svojoj ideji predstavljanja kao ujedinjujućeg elementa, i konačno, 6) dopunio je ideju suverena kao korporacije od jednog člana, idejom predstavljanja koja prebacuje odgovornost za suverenove postupke na njegove podanike.

Na kraju, problem sa *personom fictom* je i u tome što se radi o ideji koja se tokom niza vekova razvijala i, samim tim, menjala. Paradoksalno, ideja o fiktivnom licu zamenila je osnovnu ideju pape Inocentija IV o fingiranju *jednog* lica i postala konstanta koncepta *personae fictae*. Iako Hobsova država (kao i, izvedeno, Hobsova korporacija) zaista zahteva od građana da veruju u određenu vrstu fikcije (*Oakeshot, 2000*) i iako ona obuhvata nestvarnu ličnost ujedinjenog mnoštva (*personu civitatis*), bilo bi pogrešno ograničiti njen opis na ova dva elementa. To je posebno važno naglasiti ukoliko postoji varijanta teorije *personae fictae* koja je više u skladu sa Hobsovom idejom. Takva je Bartolusova teorija predstavljenog lica (*persona repraesentata*). Bez obzira na to što Hobs nije pisao o *personi repraesentati* ništa više nego što je pisao o *personi ficti* i iako ni ova ideja ne može u potpunosti opisati Hobsovu teoriju ličnosti (zato što joj nedostaje izričito razmatranje ideje *personae repraesentative*, između ostalog), ona odgovara Hobsovoj ideji po bar dva važna osnova. Prvo, pojam *repraesentata* naglašava (per) formativni aspekt predstavljanja koji je ključan za Hobsovu ideju pravnog lica. Drugo, on ustanovljava standard prema kome nema jedinstva bez predstavljanja, suprotno idejama koje dozvoljavaju postojanje „bezglavih” korporacija. Tako, ako Hobsova država zaista „ima sposobnost da nešto učini samo preko predstavnika, to jest preko suverena” (*Hobs, 1991a, 261*), čini se da ideja *personae repraesentatae* oslikava novine Hobsovog viđenja mnogo bolje nego Ransimanov opis *personae fictae*. ¶

BIBLIOGRAFIJA

- Bartolus de Saxoferrato. 1914. *Bartolus on the Conflict of Laws*. Trans. Joseph Henry Beale. London: Oxford University Press.
- Blount, Thomas. 1661. *Glossographia, or, A dictionary interpreting all such hard words of whatsoever language now used in our refined English tongue with etymologies, definitions and historical observations on the same: also the terms of divinity, law, physick, mathematicks and other arts and sciences explicated*. London.
- Brito Vieira, Monica. 2009. *The Elements of Representation in Hobbes: Aesthetics, Theatre, Law, and Theology in the Construction of Hobbes's Theory of the State*. Leiden: Brill.
- Canning, Joseph P. 2002. *The Political Thought of Baldus de Ubaldis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Canning, Joseph P. 2007. "Law, sovereignty and corporation theory 1300- 1450". In: *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*. Ed. J. H. Burns. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 454-476.
- Coke, Edward. 1832. *The First Part of the Institutes of the Laws of England; or a Commentary Upon Littleton*, Vol. 2. London.
- Coke, Edward. 2003. "The Case of Sutton's Hospital", In: *The Selected Writings of Sir Edward Coke*. Indianapolis, Indiana: Liberty Fund.
- Feenstra, Robert. 1971. "The Development of the Concept Foundation in Continental Law", *Acta Juridica*, pp. 123-130.
- Gierke, Otto. 1958. *Natural Law and the Theory of Society, 1500 to 1800*. Trans. Ernest Barker. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobbes, Thomas. 1678. *Leviathan, sive De materia, forma, & potestate civitatis ecclesiasticæ et civilis*. London.
- Hobbes, Thomas. 2005. "A dialogue between a philosopher and a student, of the common laws of England". In: *Writings on Common Law and Hereditary Right*. Eds. Alan Cromartie and Quentin Skinner. Oxford: Oxford University Press, pp. 1-146.
- Hobbes, Thomas. 1889. *The Elements of Law*. Ed. Ferdinand Tönnies.
- Hobbes, Thomas. 1978. "De Cive". *Man and Citizen: 87-386*. Gloucester, Massachusetts.
- Hobs, Tomas. 1991a. *Levijatan ili Materija, oblik i vlast države crkvene i građanske I*. Niš: Gradina.
- Hobs, Tomas. 1991b. *Levijatan ili Materija, oblik i vlast države crkvene i građanske II*. Niš: Gradina.

- Kantorowicz, Ernst. 1997. *The King's Two Bodies*. Princeton: Princeton University Press.
- Maclean, Ian. 1999. "Legal Fictions and Fictional Entites in Renaissance Jurisprudence". *The Journal of Legal History*, 20 (3), pp. 1-24.
- Maiolo, Francesco. 2007. *Medieval sovereignty: Marsilius of Padua and Bartolus of Saxoferrato*. Delft, The Netherlands: Eburon Academic Publishers.
- Maitland, Frederic W. 2003a. "The Corporation Sole". In: *Maitland: State, Trust and Corporation*. Eds. David Runciman and Magnus Ryan. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 9-31.
- Maitland, Frederic W. 2003b. "The Crown as Corporation". In: *Maitland: State, Trust and Corporation*. Eds. David Runciman and Magnus Ryan. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 32-51.
- Oakeshott, Michael. 2000. "Leviathan: a Myth". In *Hobbes on Civil Association*. Indianapolis, Indiana: Liberty Fund, pp. 159-164.
- Pitkin, Hanna. 1967. *The Concept of Representation*. Berkley: University of California Press.
- Quillet, Jeannine. 2007. "Community, counsel and representation". In: *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*. Ed. J. H. Burns. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 520-572.
- Rodriguez, Manuel. 1962. "Innocent IV and the Element of Fiction in Juristic Personalities", *The Jurist*, vol. 22, pp. 287-318.
- Runciman, David & Brito Vieira, Monica. 2008. *Representation*. Cambridge: Polity Press.
- Runciman, David. 1997. *Pluralism and the Personality of the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Runciman, David. 2000. "What Kind of Person is Hobbes's State? A Reply to Skinner". *The Journal of Political Philosophy*, 8 (2), pp. 268-278.
- Runciman, David. 2009. "Hobbes's theory of representation: anti-democratic or proto-democratic?". In: *Political Representation*. Ed. Ian Shapiro, et al. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 15-34.
- Skinner, Quentin. 1999. "Hobbes and the Purely Artificial Person of the State". *The Journal of Political Philosophy*, 7 (1), pp. 1-29.
- Skinner, Quentin. 2009. "A Genealogy of the Modern State". *Proceedings of the British Academy*, 162, pp. 325-370.
- Woolf, Cecil Nathan Sidney. 1913. *Bartolus of Sassoferrato: his position in the history of Medieval political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

ABSTRACT

This paper deals with Thomas Hobbes's account of corporate personhood. In contrast to the dominant approaches in recent literature on Hobbes, particularly the works of David Runciman and Monica Brito Vieira, in this paper Hobbes's account of legal personality is viewed as opposed to the medieval tradition of *persona ficta* rather than as derived from it. The first part of the paper discusses some of the difficulties in the contemporary commentaries on Hobbes's theory of corporate personhood. The second part of the paper summarises the development of this idea in Hobbes's work, while the third segment of this article points at a number of elements of Hobbes's theory that are specific to Hobbes and suggests that the concept of *persona repræsentata* could be an idea that is more descriptive of Hobbes's position than *persona ficta*.

KEY WORDS: Thomas Hobbes, legal personality, corporate personhood, corporation, *persona ficta*, *persona repræsentata*